

УДК 371+15
ББК 74.00+88.40+88.840

Н 34

**Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Серія: Педагогіка і психологія
№ 23 · 2008 р.**

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського від 27 лютого 2008 р. (протокол №7)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

М.І. Сметанський – доктор педагогічних наук, професор (головний редактор)
Г.С. Тарасенко – доктор педагогічних наук, професор (заст. головного редактора)
Н.Г. Ничкало – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України
О.В. Сухомлинська – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України
Г.О. Балл – доктор психологічних наук, професор
Б.А. Брилін – доктор педагогічних наук, професор
Р.С. Гуревич – доктор педагогічних наук, професор
Н.С. Мойсеюк – доктор педагогічних наук, професор
М.В. Савчин – доктор психологічних наук, професор
О.Д. Сафін – доктор психологічних наук, професор
В.М. Галузяк – кандидат психологічних наук, доцент
М.І. Томчук – доктор психологічних наук, професор
В.І. Шахов – кандидат педагогічних наук, доцент
О.В. Шестопалюк – кандидат педагогічних наук, професор

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: // 36. наук. праць. – Випуск 23 / Редкол.: М.І. Сметанський (голова) та ін. – Вінниця: ІП «Едельвейс і К», 2008. – 379 с.

ISBN 966-527-183-0

Редактор: **І.М. Шеремет**
Комп'ютерний набір: **А.І. Марченко**
Верстка: **В.П. Король**

© Автори статей, 2008

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ДУХОВНОСТІ ПАМ'ЯТКА ДАНИЛОВИЧА ЮРКЕВИЧА

М.Д. Пришак

В умовах трансформації всіх сфер буття українського суспільства відбувається складний процес реформування системи освіти і виховання України, важливою складовою якої має бути питання духовного розвитку особистості.

На дослідженні чинників духовного розвитку особистості акцентує увагу педагогічна наука. Однак, здебільшого, проблема сутності духовності не висуває в педагогічних пошуках предметом спеціального аналізу, акцент робиться на окремих аспектах питання.

Суттєвим недоліком сучасного стану дослідження проблеми духовності є нерозробленість філософсько-педагогічних концепцій духовності, окремість філософських, психологічних та педагогічних теорій духовності. Дослідження такого складного, багатогранного питання як духовність вимагає розгляду проблеми на основі синергетичного підходу, на стику філософії, психології та педагогіки.

Важливе значення для визначення сутності духовності, факторів її формування має розгляд проблеми в історико-педагогічному аспекті. Розуміння історико-філософських, історико-педагогічних витоків генези поняття «духовність», осмислення спадщини минулого, врахування духовного досвіду українського суспільства дає можливість сформулювати парадигму духовності, адекватну сутності буття народу, життєвому світу та життєтворчості особистості.

Значну роль у цьому може відіграти дослідження наукової спадщини відомого вітчизняного філософа, педагога П.Д. Юркевича. Питання духовності у творчості вченого досліджувалося С. Кузьміною, М. Луком, В. Табачковським, І. Юрас, С. Ярмусем та ін. Однак цілісної, системної праці з проблеми сутності та змісту поняття духовності, психологічних і педагогічних чинників розвитку духовності особистості в творчості П. Юркевича немає.

П. Юркевич був одним із тих, хто у 50-60 роках XIX ст. загострив „питання життя” (поряд з М. Пироговим, П. Редкіним), порушив питання необхідності визначення смислових аспектів людського буття як буття духу, психологічних та педагогічних чинників його розвитку й актуалізації.

Вчений формулює тезу, що мета виховання збігається з метою життя. Вища мета життя є синонімом його змісту. П. Юркевич критично ставився до того, що сучасні педагоги говорили про нерви, м'язи, тканини, про мандри речовин у тілі, про харчування, дихання, рух – говорили у такому тоні, неначе в цій галузі знаходяться найбільші педагогічні скарби [1, с. 232].

Шукаючи мету життя, людський дух серед світу речей, тобто світу буденності, знаходить опору у світі ідей. Як підкреслює педагог, «не те, які потреби полегшують життя пересічної людини, повинно бути керуючим началом педагогіки: всю своєю силою вона

повинна зосередити на тому, які начала обумовлюють піднесення пересічної людини до істинної людини» [2, с. 32].

Педагог, як і лікар, зазначає вчений, потребує міцної керуючої теорії і не може покладатися виключно на свій обмежений досвід. Завдання виховання полягає в тому, щоб дати учню світлий погляд на життя, виховати його серце твердим і мужнім і підготувати до життєвої боротьби, озброївши його рисами віри в добро і в Бога. У всебічному розвитку людини кожна із сил повинна бути доведена до такого ступеня досконалості, на якому б вона відповідала меті призначення людини [3, с. 31].

На думку філософа, людина має реалізувати себе як творіння Боже, «проявити в собі образ Божий» [4, с.10]. Саме тому дух людини з його прагненням до істини, добра та Богоподібності є мета [2, с. 21].

Отже, ми можемо зробити висновок, що смислом людського бугтя за П. Юркевичем є духовний розвиток людини, реалізація людини як створіння Божого на основі прагнення до істини, добра та Богоподібності.

Вчений ґрунтовно досліджує аксіологічні аспекти духовності. Він не просто констатував важливість ідей істини, добра і краси, але й обґрунтовував їх психологічні та педагогічні чинники актуалізації. Ідеям краси, добра, істини відповідають три здібності душі: почуття, бажання або воля, пізнання. Ці три здібності відповідають покликанню до краси, до добра, до істини. І тому завданням педагогіки є розвиток тонкого естетичного смаку, правильного морального чуття, чіткого мислення. Очевидність естетична, очевидність моральна й очевидність логічна, почуття прекрасного, доброго, істинного, смак, совість і мислення – найсуттєвіші основи здоров'я та досконалості нашого духу [4, с.122-123].

П. Юркевич також виходив із розуміння цілісної сутності людини, в основі якої лежить дух як гармонійне, синтетичне поєднання ідей істини, краси, добра. Тому вчений визначає духовність не як суму властивостей особистості, навіть якщо вони розвиваються у відповідності з ідеями істини, краси і добра, а як цілісну, синтетичну сутність, яка і визначає досконалість нашого духу. На думку педагога, «розум без чутливого серця та твердого характеру, чи ніжне серце та безхарактерність, чи твердий характер, але не освічений розум – все це жалюгідні явища» [4, с. 33]. Тільки так визначена духовність, а звідси і цілі виховання може вести до актуалізації, розгортання духу, або, як підкреслював педагог, «освіти духу» [4, с.123].

З іншого боку, дух як «джерело істини, добра і Богоподібності людини, джерело найдосконалішого блага», є трансцендентною сутністю, це «ядро» – «таємнича серця людини» [5, с. 141], джерело і витoki життя [6, с. 77]. Дух, на думку педагога, також є єство, яке виховується, щось таке, що може й повинно бути виховане. А виховання є така «доля духу», яка робить можливим як існування людства, так і його вдосконалення [1, с. 233]. Ці слова підтверджують тезу, що духовність особистості є синтезом трансцендентних та технологічних чинників.

Виходячи з розуміння сутності духу та необхідності його «освіти» вчений ставить питання релігійного, розумового, морального, естетичного та фізичного виховання. Головним завданням він визначає релігійне виховання, яке полягає в тому, щоб накреслити у серці вихованця невикорінну віру в Добро й у «Бога» [2, с. 27].

Для розуміння генези поняття духовності у спадщині П. Юркевича велике значення має його «філософія серця», яка є основою теорії духовності. Саме через «серце» відбувається об'єктивація духу, воно виступає свого роду «механізмом» синтезу духовних смислів – істини, добра й краси. Духовність – це любов серця до ідеального, до правди, добра і краси, це визначеність ідеєю духу, це стан Богоподібності [5, с. 129].

Вчений поєднує духовні аспекти особистості з аспектами самотворчості, самореалізації, які є умовою «спрямування до істинного, прекрасного, доброго – до Бога». Визначаючи зв'язок виховання і самовиховання «найвищим принципом» він констатує, що «будь-яке виховання є самовиховання» [2, с. 76].

Виховання як зовнішній вплив на дитину неможливе. Таке виховання педагог ототожнює з дресурою, яка підміняє доцільний педагогічний вплив масою педагогічних

рецептів [7, с.20]. Важливо не те, що робить вихователь, а те, що робить сам вихованець відносно впливів на нього з боку вихователя. Звідси «будь-яке виховання є тільки посібник для самовиховання» [2, с.196]

Дані ідеї П. Юркевича про самовиховання мають глибоку смислову основу у розумінні ним сутнісної нероздільності духовності, свободи та самотворчості особистості. Поняття виховання духу і формування вільної людини, людини, яка самореалізується, нероздільні. В усіх своїх педагогічних творах філософ незмінно підкреслює: «Де дух, там і свобода» і називає цю тезу «керуючим правилом» для вихователя [2, с. 158]

П. Юркевич проголосив звільнення людини через розвиток її моральної сутності «найпростішою, найголовнішою і всеохоплюючою метою педагогіки» [2, с. 34]. Початок виховання, на його думку, полягає в тому, що вихованець «сам у своїй внутрішній свідомості розрізняє добро і зло...» [2, с. 76], тому що людський характер утворюється лише з вільних дій [2, с.104].

На основі вищезазначеного можемо зробити висновок, що духовність, як прагнення до істинного, прекрасного, доброго – до Бога, можлива тільки як стан самотворчості, самовиховання, самореалізації, стан свободи.

Філософія виховання та освіти П. Юркевича є глибоко гуманістичною. Як підкреслює в своєму дисертаційному дослідженні С. Кузьміна, гуманістичним видається сам підхід до проблеми дитинства. В пошуках шляхів до її осмислення вчений відмовляється від запитання, звідки зло в дитині й як усунути його причини, запитуючи натомість яким чином дитина може робити добро? Глибоко гуманістичним постає і зміст досвіду Юркевичевого розгляду зазначеної проблеми, адже має на меті відкриття «основ людяності» в дитині й зміцнення їх. Гуманістичний підхід до проблеми виховання полягає також у розгляді любові «життєдайним началом» педагогіки. І тому завданням педагогіки є пошук засобів виховання, які реалізували б принцип любові до дитини в педагогічній діяльності [5, с.123].

Важливим аспектом реалізації гуманістичного підходу до виховання особистості є комунікативний чинник. Як доводить П. Юркевич, дитина на всіх етапах свого розвитку має потребу у спілкуванні [5, с.123]. В «Читаннях про виховання» вчений запитує: яким має бути передавання знань, аби сприяти освіті й перетворенню всієї особистості вихованця? Відшукуючи відповідь на нього педагог відзначає необхідність внесення в навчання духу релігійності [2, с.236]. Його появу мислитель щільно пов'язує з моральнісними силами вчителя, тобто з його ставленням до прекрасного, істинного і доброго як священного, або, по іншому, з духовністю вчителя.

Як підкреслює педагог, «вихователь повинен у власному серці мати людяності настільки, щоб осягати все істинне, добре і прекрасне в оточуючих подіях і обличчях (чи особах?) і жити цією найдосконалішою їжею дух вихованця» [4, с.11]. Людина не може бути вихователем, якщо у неї не має якостей «облагороженого духу» – м'якого і ніжного серця, почуття гуманності [1, с.235].

Головне завдання педагога – допомога у зміцненні і зростанні особистості, створенні сприятливих умов для її розкриття. Потрібно допомогти дитині побачити її істинні і хибні боки і з «сукупності специфічних властивостей» перетворитися на особистість, наділену дорогоцінним набутком – талантом, «котрий даний Богом і правильно вирощування якого вкаже людині її законне місце у Царстві Божому і в системі служінь людському родові» [2, с.70]. Для цього необхідно «ввійти в серце вихованця, відтворити... його стани, побудувати і відчуті всі особливості його почуттів і бажань та пожити саме в тому світі, в якому живе вихованець» [2, с.67].

Крім того, релігійно налаштований учитель викладає свій предмет з любов'ю, гідністю і натхненням, збуджуючи пізнавальні сили дітей, охоплюючи їхні погляди, уяву, мислення. В результаті природна дитяча любов до знань перетворюється «на постійну ріпучість віддаватися розумовій праці», тобто приводить вихованця у стан, рівний самому собі, безперервний і сумісний з психічною свідомістю [5, с.159-162]

Одним з виховних положень філософії, педагогіки П. Юркевича є постулат про первісну соціальність дитини і притаманне їй «почуття людськості» – потреба спілкування з іншими людьми, завдяки якому отримуються внутрішні спонуки для розвитку і виховання душі [8, с.225].

Задоволення цієї потреби вимагає основ розуміння: спільної мови, спільної історії, спільних переживань, можливих лише в межах певної культури. Освіта уявляється педагогу структурною, динаміку розвитку якої визначає морально-релігійна і творча самореалізація особистості в просторі національної культури, спрямована до істинного, прекрасного, доброго – до Бога [5, с.129].

Узагальнюючи погляди П. Юркевича на проблему духовності, маємо всі підстави стверджувати, що ним розроблена філософсько-педагогічна концепція духовності. Духовність вчений визначав як стан «прагнення», любові серця людини до ідеального, до істини, добра, краси, стан «Богоподібності». Розвиток, актуалізація духовності можливі тільки на основі самотворчості особистості, в основі якої – принцип «свободи». Важливим педагогічним чинником розвитку духовності особистості є комунікативний чинник, особливо в системі комунікації «вчитель – учень», «вихователь – вихованець».

Зроблений нами аналіз поглядів П. Юркевича, який є спробою дослідження не окремих аспектів духовності, а самого предмету духовності, може бути основою для подальших наукових пошуків в напрямі розробки філософсько-педагогічної концепції духовності.

Література:

1. Демков М.И. Русская педагогика в главных ее представителях. Опыт историко-педагогической хрестоматии. – М., 1898. – 480 с.
2. Ирина Юрае. Педагогічна концепція Панфіла Юркевича. – К: «Правда Ярославічів», 1998. – 63 с.
3. Кузьміна С.Л. Філософсько-педагогічна концепція П.Д.Юркевича: Дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05. – К., 2000. – 206 арк.
4. Український педагогічний календар: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / Упор. Л.О.Калмикова, Т.Ф.Баєва. За заг. ред. В.П.Коцура. – К.: Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут, 2002. – 256 с.
5. Юркевич П.Д. Курс общей педагогики с приложениями. – М., 1869. – 404 с.
6. Юркевич П.Д. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з учинням слова Божого // Юркевич П.Д. Вибране. – К.: «Абрис», 1993. – С. 73 – 114.
7. Юркевич П.Д. Читання о воспитании. – М.: Изд-во Н.Ченелевского, 1865. – 272 с.
8. Юркевич П.Д. Мир з ближніми як умова християнського співжиття // Юркевич П.Д. Вибране. – К.: «Абрис», 1993. – С. 222 – 229